

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито методологічні основи дослідження проблеми формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти. Визначено сутність аксіологічного, системного, синергетичного, соціокультурного та компетентнісного підходів як основних методологічних підходів у розкритті вищезазначеної проблеми.

Ключові слова: система, педагогічна система, синергетика, компетентність, компетенції, аксіологічний, системний, синергетичний, соціокультурний та компетентнісний підходи.

Кінець ХХ ст. ознаменувався переоцінкою цінностей і теорій, коло яких динамічно розширюється до рівня світової цивілізації. Для того, щоб позначити еволюційний перехід від класичної, стихійно-спонтанної історії до інтелектуальної, духовно-просвітницької революції, з якою пов'язаний перехід до нового суспільного ладу, автори сучасних соціальних теорій і технологій (В. Андрущенко, В. Євтух, С. Кленко, В. Матвієнко та ін.) приймають за провідну тенденцію неklasичності майбутнього існування людства та пов'язані з нею ідеї революційного оновлення основ цивілізаційного розвитку.

Категорія неklasичності формування людини завтрашнього цивілізаційного суспільства, як наголошують В. Андрущенко та В. Бондар, тісно ув'язується з космополітичними антропними принципами, наскрізною сутністю яких є новий людиноцентризм буття, за якого людина має брати на себе відповідальність за динаміку соціоприродної гармонії та керування нею [1, с. 5]. Формувати людину, яка протистоїть теперішній стихійній формі буття (за А. Субетто), покликана нова неklasична педагогіка, ідеї якої обґрунтовані у працях В. Кременя, О. Вишневського та вищевказаних науковців.

У цьому контексті завданням українських педагогів, соціологів, філософів освіти є соціальна модернізація педагогіки, що здатна гармонізувати відносини в системі “суспільство – людина – природа”, зміцнювати планетарну єдність народів, консолідувати людство як спільноту в умовах екологічної загрози [1, с. 5].

Порушуючи проблему освіти в контексті цивілізаційних змін, В. Кремень наголошує, що сучасна цивілізація, безумовно, вносить корективи в систему цінностей, яку потрібно формувати в людині [16, с. 3].

Не можемо залишити поза увагою позицію науковців із цього приводу, оскільки в окресленому ракурсі проблема формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти не втрачає своєї актуальності.

Значний інтерес для нашого дослідження становили наукові нароби, в яких розкрито методологічні та теоретичні засади підготовки фахівців у

вищих педагогічних закладах, спрямовані на підвищення ефективності навчально-виховного процесу (А. Алексюк, І. Бех, С. Гончаренко, О. Глузман, М. Євтух, О. Дубасенюк, Т. Козак, А. Коржуєв, А. Линенко, Н. Максименко, А. Семенова, Т. Сущенко та ін.); теоретико-методичні основи формування екологічної культури майбутнього вчителя (Ю. Бойчук, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Смікал, Г. Тарасенко, Н. Ясінська та ін.), формування екологічного світогляду майбутніх учителів у процесі екологічної освіти й виховання (Г. Білявський, О. Головка, І. Костицька, Т. Нінова, М. Падун, Г. Пустовіт, Ю. Саунова, С. Совгіра, А. Федорук, С. Шмалей та ін.); посилення ролі екологічної домінанти в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів (Г. Білецька, А. Захлебний, І. Зверев, В. Ільченко, О. Король, О. Кудрявцева, О. Лабенко, Г. Марочко, О. Мащенко, І. Суравегіна та ін.); формування відповідального ставлення молоді до навколишнього середовища (Л. Білик, В. Вербицький, М. Назарук, Н. Негруца, Н. Пустовіт, Л. Руденко, С. Сапожников, Н. Чернова та ін.).

Певну увагу формуванню ціннісної орієнтації особистості майбутнього вчителя початкової школи у своїх працях приділяли Н. Бібік, І. Бужина, В. Денисенко, С. Єрмакова, Н. Казанішева, Л. Колбіна, А. Кудусова, І. Малишевська, Д. Пащенко, О. Савченко, Л. Хомич, М. Хроленко та ін.

Мета статті – визначення методологічних основ дослідження проблеми формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти.

На думку ряду дослідників (Б. Ананьєв, І. Зязюн, В. Огнев'юк, В. Сластьонін та ін.), основою нової філософії освіти і, відповідно, методології сучасної педагогіки може бути аксіологія, яка є більш загальною стосовно гуманістичної проблематики.

Аксіологічний підхід дає змогу, з одного боку, вивчати явища з погляду закладених у них можливостей задоволення потреб людей, а з іншого – вирішувати завдання гуманізації суспільства. Він притаманний гуманістичній педагогіці, що розглядає людину як вищу цінність суспільства і самоціль суспільного розвитку. Як зазначають науковці (Р. Ігнатенко, В. Іздебська, В. Семиченко, Р. Скульський та ін.), для педагогічної аксіології ціннісні орієнтації є однією з основних характеристик особистості, а їх розвиток – основним завданням педагогіки. Іншими словами, зміст навчально-педагогічного процесу треба орієнтувати на загальнолюдські цінності.

Як вважають (В. Андрєєва, В. Василенко, Б. Додонов, О. Дробницький, А. Здравомислов, І. Ісаєв, Д. Леонтєв, В. Момов, В. Ольшанський, В. Сластьонін, В. Ядов та ін.), аксіологічний підхід доцільно спеціально виділити як методологічну основу під час підготовки спеціалістів у межах вивчення педагогічних дисциплін, що надає процесу підготовки майбутніх фахівців ціннісної спрямованості.

І. Артюхов, Є. Бондарєвська, В. Ликова, Н. Щуркова та ін. відстоюють позицію стосовно того, що аксіологічний підхід у процесі підготовки майбутніх учителів сприяє ефективному вирішенню проблеми формування у фахівців професійних мотивів і цінностей.

Слід зазначити, що в наукових працях пропонуються різні визначення самого терміна “аксіологічний підхід”. Так, за Н. Асташовою, аксіологічний підхід – це філософсько-педагогічна стратегія, яка визначає перспективи подальшого вдосконалення системи освіти, а також шляхи розвитку педагогічної майстерності та використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості [2, с. 132]. Дослідниця підкреслює, що реалізація цього підходу дає змогу надати педагогічному процесу загальну ціннісну спрямованість.

Аксіологічний підхід, як вказує один з провідних теоретиків цього підходу в педагогіці В. Сластьонін, виконує роль своєрідного “мосту” між теорією та практикою. З одного боку, він надає можливість вивчати різні явища й події з погляду закладених у них можливостей щодо задоволення актуальних потреб людей, а з іншого – вирішувати завдання подальшої гуманізації суспільства [23, с. 162].

Грунтовно досліджуючи питання аксіологічного підходу до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі, Н. Ткачова під поняттям “аксіологічний підхід” розуміє спрямованість педагогічного процесу на засвоєння учнями провідних суспільних цінностей, переведення їх на рівень персональних ціннісних пріоритетів [26]. Це дає особистості змогу адекватно поводитися в суспільстві, в якому відбуваються динамічні зміни синергетичного характеру, нагромаджувати досвід поведінки в умовах альтернативного вибору.

У свою чергу, Г. Мелекесов у докторській дисертації, присвяченій проблемі розвитку аксіологічного потенціалу особистості майбутнього вчителя, зазначає, що аксіологічний підхід забезпечує ціннісну орієнтацію вирішення різноманітних соціально-педагогічних проблем, дає змогу систематизувати об’єктивні знання про соціальну та педагогічну дійсність. При цьому, продовжує автор, психологічна наука виявляє механізми опанування цінностей свідомістю, а педагогічна наука – засвоєння цінностей учнями в організованій педагогом ціннісно-орієнтаційній діяльності [18].

В. Шахов наголошує на тому, що реалізація аксіологічного підходу передбачає формування у майбутніх учителів сукупності відносно стійких цінностей педагогічної діяльності, оволодіння якими забезпечує трансформацію їх в особистісно значущі [29, с. 5].

Аксіологічний підхід у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування здоров’язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності, за Б. Долинським, передбачає насамперед формування в них педагогічних цінностей, ціннісних орієнтацій, ціннісного ставлення до власного здоров’я й здоров’я вихованців як до найважливішої цінності людини [11, с. 40].

У контексті проблеми формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти доцільно звернути увагу на точку зору С. Безбородих, який, порушуючи питання аксіологічного підходу в системі професійної підготовки майбутніх фахівців початкової школи, вказує, що аксіологічний підхід – це філософсько-педагогічна стратегія, яка показує

шляхи розвитку професійного мистецтва, використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості та проектує перспективи вдосконалення системи освіти [3, с. 125].

Беручи до уваги накопичені теоретичні та практичні здобутки з питань реалізації аксіологічного підходу в умовах сьогодення, ми зробили висновок про необхідність дотримання концептуальних ідей таких провідних підходів: системного, синергетичного, соціокультурного та компетентнісного.

Зауважимо, що системний підхід до вивчення наукових явищ розкрито в працях філософів (О. Авер'янов, В. Афанасьєв, В. Блауберг, М. Каган, Г. Югай, Е. Юдін та ін.), психологів (І. Бех, С. Клепко, Ю. Колягін, В. Семиченко та ін.) і педагогів (Ю. Бабанський, В. Беспалько, Т. Ільїна, Р. Інне, Н. Кузьміна, Н. Нікандров, В. Садовський, Л. Спирін та ін.).

Системний підхід як методологічний засіб в онтологічному та гносеологічному плані передбачає “спеціальну стратегію дослідження, яке дає змогу мати єдину модель об'єкта як цілого, що виконує функцію засобу організації дослідження” [6, с. 26].

У педагогіці системний підхід спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину.

Поняття “системний підхід” співвідноситься з поняттям “система”.

Так, Б. Куял визначає систему як доцільну сукупність елементів і відношень між ними та їх властивостями [30, с. 18].

За Я. Скалковою, систему слід розглядати, перш за все, як ціле (матеріальне чи ідеальне), що характеризується трьома основними ознаками: 1) певна якість; 2) єдність; 3) цілісність [22, с. 181].

Зазначимо, що поняття “педагогічна система” ввела в науковий обіг Н. Кузьміна, яка тлумачить його як функціональну структуру, діяльність якої підпорядкована певній меті [17, с. 10–11].

Сучасні науковці (С. Вітвицька, Н. Глузман, Б. Долинський, Л. Коваль, Л. Петухова та ін.), досліджуючи проблеми підготовки майбутніх фахівців у педагогічних вищих закладах, системний підхід у вирішенні питання визначають як один з провідних методологічних підходів, а питання “система” стає ключовим.

Так, на думку С. Вітвицької, системно-функціональний підхід до вивчення педагогічних систем передбачає розуміння системи як багатовимірної багаторівневої структури з численними параметрами, як складного внутрішньо інтегрованого соціального організму, котрий можна аналізувати і пояснювати; як сукупність елементів, властивостей і відношень, що взаємодіють і розвиваються.

Центральне місце в системному підході посідає певний об'єкт (матеріальний чи ідеальний), який сприймається як деяке системне утворення. Аналіз наукових праць (І. Блауберг, М. Каган, В. Садовський, А. Уйюмов, Е. Юдін та інші) свідчить про те, що головними ознаками цього об'єкта, насамперед, є наявність певної кількості компонентів та існування між ни-

ми низки визначених зв'язків і відносин, тобто структури. Компонентами системи виступають певні процеси, елементи тощо, які органічно пов'язані між собою й тісно взаємодіють у межах окресленої системи. Іншими словами, частини системи – це певні структури, які підпорядковуються тим самим законам, що й система в цілому, та виступають формою виявлення цих законів.

Цінності, зокрема освітні та соціоприродні, являють собою певні системи з усіма притаманними їм ознаками. Це пояснюється тим, що цінності, охоплюючи всі сфери життєдіяльності людини в суспільстві, визначають у кожній з них те, що виступає значущим для окремої людини, групи людей чи людства в цілому.

Виходячи з того, що всі аспекти соціального життя взаємозумовлюють один одного, сукупності цінностей зможуть виконувати свою провідну роль соціальних орієнтирів тільки в тому випадку, коли вони дійсно становитимуть цілісні системи, які, у свою чергу, є важливими складниками соціальної системи.

Як вже вказувалося, цілісна система завжди виступає як ціле новоутворення. Зв'язок між її складовими є більш суттєвим, усталеним, ніж зв'язок між кожною з них і будь-якими зовнішніми об'єктами.

Зокрема, для обґрунтування тези про наявність таких видів системних зв'язків і відношень між цінностями ми використовували ідеї, сформульовані І. Блаубергом і Е. Юдіним в одній із їхніх спільних праць [5, с. 244–245]. Згідно з цими ідеями, у життєдіяльності кожного рівня соціальної системи можна виділити своєрідний ціннісний інваріант – відносно сталу систему цінностей. Цей інваріант реалізується у двох аспектах: 1) як сукупність (система) загальноприйнятих для соціальної системи норм та ідеалів; 2) як сукупність (система) цінностей у вузькому значенні, тобто тих цінностей, що визначають загальну орієнтацію життєдіяльності людини. Перша з визначених систем забезпечує усталеність соціальної системи.

На відміну від системи першого виду, системи цінностей другого виду характеризуються різноманітністю, оскільки персональні цінності особистості можуть суттєво відрізнятися між собою. Проте ця різноманітність і зумовлює спосіб фактичної реалізації системи цінностей у цілому. Отже, можна сказати, що ціннісний інваріант соціальної системи реалізується через сукупність різних варіантів персональних систем цінностей.

В умовах функціонування суспільства важливо забезпечити, щоб ці різноманітні варіанти особистісних цінностей не суперечили загальній ціннісній системі, були спрямовані на неї. Однак водночас треба звернути увагу на той факт, що наявність у людей різних систем персональних цінностей є необхідною передумовою для вільного розвитку кожної особистості, оскільки в них відображаються індивідуальні життєві цілі, потреби й інтереси особи.

Таким чином, можна зробити висновок, що використання системного підходу є необхідною умовою для здійснення успішного педагогічного впливу на формування соціоприродних цінностей майбутнього фахівця

початкової освіти, можливості узгодження їх зі значною мірою уніфікованою системою загальносуспільних цінностей.

Ми погоджуємося з думкою Б. Долинського стосовно того, що реалізувати можливості системного підходу до дослідження проблем підготовки вчителя – означає розглядати педагогічний процес як систему (системний підхід). При цьому важливо зауважити, вказує автор, що в теорії систем вважається допустимим, враховуючи завдання і можливості дослідження, обмежити підхід якимсь одним напрямом, але за умови визначення тієї цілісності системи, що вивчається. Дотримання останньої умови дає змогу досягти єдиного розуміння результатів дослідження, визначити його практичну значущість [11, с. 41–42].

Працюючи над практичною значущістю дослідження з формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти в умовах професійної підготовки, не можна залишити поза увагою синергетичний підхід.

Зазначимо, що синергетична парадигма в описі реалій сучасного світу інтенсивно еволюціонує з останньої третини ХХ ст. Поняття “синергетика” запропонував німецький учений Г. Хакен у 1970-ті рр. У Соціологічній енциклопедії за редакцією В. Городяненка знаходимо таке визначення синергетики (грец. *synergos* – той, що діє разом) – це загальнонаукова методологія і принцип вивчення соціальної реальності, заснований на міждисциплінарності, комплексності, а також аналізі взаємодії різних систем нелінійної динаміки, динамічного хаосу й самоорганізації [24, с. 329].

Синергетичний підхід у педагогіці передбачає акцентування уваги дослідника на процесах руху, розвитку і руйнування систем, структурних переходах, появі нових систем та системних якостях цілого, на сукупності внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків педагогічної системи. Науковці-синергетики (О. Бочкар'єв, В. Виненко, А. Євтодюк, В. Маткін, Л. Сурчалова, Ю. Талагаєв, М. Федорова й ін.), вважаючи що хаос (як ззовні деструктивна сутність) відіграє важливу генералізувальну роль у процесах руху систем, досліджують процеси самоорганізації, саморуху педагогічних систем через внутрішні чинники їх функціонування, акцентуючи увагу на кооперативності процесів, що перебувають в основі самоорганізації й розвитку педагогічних систем.

Науковці підкреслюють, що застосування синергетичного підходу дає змогу не тільки позитивно впливати на перебудову процесу мислення в людини, а й забезпечувати соціально значущі зміни її провідних світоглядних позицій. Відпрацювання системи цінностей, як наголошує М. Каган, це не лінійно односпрямований, як у засвоєнні наук, а нелінійний синергетичний процес вільного вибору визначених ідеалів, змістовно життєвих установок, “моделей потрібного майбутнього” [21, с. 224].

Отже, досліджуючи процес формування соціоприродних цінностей у конкретної людини, можна стверджувати про необхідність використання поряд з іншими методологічними підходами і синергетичного підходу.

Упровадження принципів синергетики в освітній процес, на думку В. Буданова [8], повинно відбуватися у таких напрямках:

- синергетика для освіти: інтегративні курси синергетики у середній та вищій школах після закінчення певного циклу навчання – початкова, середня школа, вища освіта, аспірантура, друга вища освіта, підвищення кваліфікації вчителів і викладачів;

- синергетика в освіті: формування основних понять синергетики внаслідок дослідження складних нелінійних систем, використання принципів синергетики в природничо-наукових та гуманітарних дисциплінах.

Реалізація такого принципу синергетики, як міждисциплінарність, вказує дослідник, дає змогу усунути межі між предметами навчального циклу та створити єдиний освітній простір, у результаті чого навчальний процес буде спрямований не на збільшення кількості інформації, а на побудову та вивчення універсальної моделі розвитку. Створення міждисциплінарного простору в школі чи вищому навчальному закладі передбачає прийняття синергетичної картини світу та синергетичної методології всім колективом викладачів, що потребує спеціальних лекційних курсів та перепідготовки викладачів за допомогою спеціалістів-синергетиків [8].

Погоджуючись із думкою В. Буданова, С. Коломієць наголошує на тому, що запровадження ідей та принципів синергетики в освіті передбачає новий тип соціальних відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, який передбачає співробітництво, співтворчість, взаємну допомогу [14].

Розкриваючи питання синергетичного бачення функціонування педагогічного процесу в цілому, доцільно звернути увагу на твердження С. Гончаренка й В. Кушніра [10, с. 4] стосовно того, що синергетичний підхід дає можливість поєднати закономірність і хаотичність як своєрідні центри зазначеного процесу. На думку вчених, ці центри можуть мати різні ступені сформованості, бо закономірності в педагогіці мають певною мірою нечіткий характер, а хаотичність частково впорядковується. Якщо педагог не буде враховувати будь-який із цих двох полюсів педагогічного процесу, це може значно збіднити й навіть затримати подальший розвиток вказаного процесу.

Звертаючись до Енциклопедії освіти (2008 р.), нашу увагу привернуло розкриття поняття “синергетичний підхід в освіті” В. Лутая. Учений, узагальнюючи наукові наробки науковців у цьому напрямі, зазначає, що на засадах синергетичної парадигми можна оптимізувати й вирішення головного завдання сучасної освіти, тобто формування особистості, яка змогла б краще поєднувати індивідуальні інтереси з усіма більш загальними суспільними інтересами. Однак, наголошує вчений, хоч синергетичні ідеї дедалі поширюються в сучасному науковому та освітянському просторі, але вони ще не прийняті ні в ЮНЕСКО (вона визнала відсутність концепції освіти, яка б відповідала сучасності), ні керівниками науки і освіти в будь-якій країні [12, с. 813].

Проте, як показує час, інтерес до проблеми синергетичного підходу в освіті не послаблюється, а з'являються нові напрацювання в цьому напрямі.

Так, проблема формування ціннісних орієнтацій особистості в контексті синергетичного підходу знайшла відображення в дослідженні О. Вознюка [9]. Учений розробив основні принципи та зміст синергізації (оптимізації) освітніх систем, серед яких виокремлено такі специфічні елементи змісту синергізації, як суб'єкт-суб'єктний характер відносин у навчально-виховному процесі; гуманізація; фасилітація; природовідповідність; міжпредметність; утвердження учнівського та студентського самоврядування; обмін педагогічної системи інформацією та енергією з навколишнім середовищем; відкритість педагогічної системи до педагогічних новацій, до інших предметних галузей сучасної науки, глобалізаційних процесів; відкритість світу на особистісному рівні кожного учасника навчально-виховного процесу, його самоорганізація, саморозвиток, креативність і нелінійність мислення; активність, самодетермінованість педагогічної системи; єдність навчання та виховання; "відкритий", дистанційний тип освіти впродовж життя; формування в системі освіти активного, багатогранного навчально-педагогічного середовища; широта й різнобічність психолого-педагогічних впливів на вихованця, спрямованість виховних впливів на цілісну людину у всьому розмаїтті її соціально-психологічного, соматичного, духовного аспектів; кооперативні дії великої кількості елементів та чинників навчально-виховного середовища; багатогранність шляхів розвитку людини; можливість педагогічної системи обирати шляхи своєї еволюції, виявляючи такі її синергетичні особливості, як резонанси, невизначеність, імовірність, випадковість, хаос тощо [9, с. 17].

Таким чином, основні принципи та зміст синергізації (оптимізації) освітніх систем, визначені науковцями, сприятимуть ефективності формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти у процесі професійної підготовки.

Повноцінному дослідженню феномену соціоприродних цінностей сприяє також використання соціокультурного підходу.

Соціокультурний підхід – методологічний підхід, у межах якого суспільство розглядається як цілісна соціокультурна система в єдності культури і соціальності, що створюється і перетворюється діяльністю людини. Культура та соціальність вивчаються не ізольовано, а є складовими суспільства як цілісної системи.

Так, П. Сорокін розглядав особистість, суспільство й культуру як нерозривну тріаду та як невіддільні аспекти (а не елементи) структури соціокультурної взаємодії. Особистість, за соціологом, виступає як суб'єкт взаємодії, суспільство – як сукупність взаємодіючих індивідів та існуючих у ньому відносин та процесів, а культура – як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють ці індивіди та які вони реалізують у процесі взаємодії.

Проте, розкриваючи сутність соціокультурного підходу в Соціологічній енциклопедії (2008 р.), О. Касперович зазначає, що соціокультурна

методологія перебуває на стадії становлення, тому її понятійний апарат тільки починає формуватися [24, с. 355].

Беручи до уваги цей факт, зазначимо, що в контексті вирішення проблеми формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти у процесі професійної підготовки доцільно звернути увагу на одну з основних ідей соціокультурного підходу, а саме: повноцінне відтворення та розвиток будь-якого соціального суб'єкта можливі лише за умови, що його соціальна та культурна компоненти взаємодоповнюються й утворюють цілісну систему. До того ж соціальна трансформація на основі запозичених концепцій, моделей тощо, які не відповідають базовим соціокультурним (соціально-ціннісним) основам суспільства, що реформується, загрожує його цілісності, бо порушує принцип взаємної відповідності соціальної та культурної складових механізму суспільного відтворення.

Цілком слушною є думка І. Беха стосовно того, що науково обґрунтоване вироблення стратегії виховання і розвитку особистості в сучасних глобалізаційних умовах потребує знання і врахування загальних культуродетермінуючих тенденцій, у яких функціонує і реалізується людина. Ці тенденції, зазначає науковець, відображають пріоритети новоевропейського технологічного світогляду як метакультурної ситуації, що й визначає основні філо- й онтогенетичні вектори людського вчинку. Тому, продовжує вчений, є підстави констатувати, що сучасна цивілізація породжує два основних типи особистості: а) особистість соціоорієнтовану й б) особистість егоцентровану. За І. Бехом, у реальному житті переважає остання, для якої характерним є обмеженість смисло-ціннісних орієнтацій, низький рівень вітальних потреб [4, с. 8].

Ми поділяємо думку вищезазначеного дослідника щодо активізації зусиль у процесі формування та становлення соціоорієнтованої особистості, яка повинна активно впроваджувати у життя гасло: не “бути людиною натовпу, маси” (за Х. Ортегою-і-Гассетом), а бути самобутньою індивідуальністю, для якої самостійність, самодостатність і відповідальність є вершинами, смисло-ціннісними надбаннями.

При проведенні дослідження з проблеми формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти у процесі професійної підготовки необхідно також дотримуватися провідних принципів компетентнісного підходу, різні аспекти якого було висвітлено в наукових працях О. Гури, О. Локшиної, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіної, О. Савченко, С. Трубачевої, А. Хуторського та інших.

Для більш повної характеристики компетентнісного підходу у вищевказаній підготовці необхідно розкрити зміст безпосередньо самого поняття “компетентність”.

У різних тлумачних словниках (Советский энциклопедический словарь, 1989; Новий тлумачний словник української мови у 4 т., т. 2, 2000; Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2004) визначення поняття “компетентний” хоча і дещо відрізняються за своїм змістом, але включають два загальних аспекти: 1) той, хто має достатні знання в якій-

небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні, кваліфікації; 2) який має певні повноваження, повноправний, повновладний.

В іноземних словниках на перший план виходить категорія “здатність до дії” як уміння використовувати знання в практичній діяльності; певні стратегії для реалізації творчого потенціалу особистості.

Термін “компетентність” європейські педагоги найчастіше використовують для визначення загальних або ключових умінь; фундаментальних шляхів навчання; ключових кваліфікацій, опорних знань тощо.

Так, під компетентністю розуміють:

- достатність і придатність, володіння силою та волею, що допомагають адекватно діяти в ситуаціях (В. Долл);
- загальні здібності, які базуються на знаннях, цінностях, здібностях, які особистість розвинула шляхом освіти та практики (Дж. Куллахан);
- загальні здібності, які базуються на знаннях, досвіді, цінностях, здобутих у процесі навчання (Г. Хараши);
- взаємозв’язок між навичками, вміннями, ситуативною діяльністю та особистістю (Ж. Перре) та ін. [25, с. 38].

Маємо зазначити, що багатогранність і неоднозначність розуміння зарубіжними та вітчизняними науковцями понять “компетентність”, “компетенції”, “професійна компетентність” (Б. Ананьєв, А. Деркач, В. Долл, І. Зимня, Н. Кузьміна, Дж. Куллахан, Дж. Макконел, В. М’ясищев, Ж. Перре, Дж. Равен, Р. Уайт, Е. Шорт та ін.), визначення їх видів (В. Введенський, П. Горностай, А. Деркач, В. Зазикін, І. Зимня, І. Єрмаков, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Овчарук, С. Шишов, А. Хуторський та ін.) свідчать про відсутність єдиного, загальноприйнятого розуміння поняття “професійна компетентність педагога”.

Так, І. Зимня визначає компетентність як інтелектуально і особистісно зумовлену соціально-професійну життєдіяльність людини. Спираючись на теоретичні положення сучасної психології про людину, дослідниця акцентує увагу на тому, що компетентність має вектор акмеологічного розвитку та є складовою професіоналізму. При цьому автор виділяє три групи компетенцій: 1) компетенції, що стосуються себе самого як особистості; 2) компетенції, що стосуються взаємодії людини з іншими людьми; 3) компетенції, що належать до діяльності людини [13, с. 20].

Важливо зазначити, що введення А. Хуторським поняття освітніх компетенцій дало змогу дослідити їх склад та ієрархію. За визначенням науковця, компетенція – це коло питань, з яких людина добре проінформована, володіє системними знаннями і досвідом роботи [28]. Компетентність у певній галузі – це володіння відповідними знаннями і здібностями, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній.

В ієрархії компетенцій, запропонованій А. Хуторським, вони поділяються таким чином: ключові (здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні види діяльності, ефективно вирішуючи актуальні індивідуальні й соціальні проблеми); загальногалузеві (відображаються в розумінні “способу існування” відповідної галузі – тобто того міс-

ця, яке ця галузь посідає в суспільстві, а також уміння застосовувати їх на практиці для вирішення індивідуальних і соціальних проблем); предметні (складові загальногалузових компетентностей, які стосуються конкретного предмета) [28].

У цьому наборі визначені актуальні орієнтири для розробки напрямів змісту знань тих, хто навчається. Проте питання щодо того, якими конкретно мають бути знання, що вивчаються, яким має бути їх зміст для досягнення необхідних рівнів загальнокультурної, навчально-пізнавальної чи ціннісно-змістової компетенції, залишаються без відповіді.

За результатами діяльності робочої групи вітчизняних науковців (Н. Бібік, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубочова) з питань запровадження компетентнісного підходу, створеної в рамках проекту ПРООН “Освітня політика та освіта “рівний – рівному”, запропоновано такий перелік ключових компетентностей: уміння вчитись (навчальна); громадянська; загальнокультурна; компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій; соціальна; підприємницька; здоров’язбережувальна [15, с. 67].

Розкриваючи сутність поняття “компетентнісний підхід”, О. Пометун визначає спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових (базових, основних) і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості [15, с. 66].

Думку попереднього вченого поділяє й І. Родигіна, яка зазначає, що компетентнісний підхід – це орієнтир національної системи освіти та для того, щоб він повною мірою став реалією, необхідна екстраполяція його ідей на навчальний процес [20, с. 28].

Доцільно відзначити, що аналіз сучасного стану професійної компетентності майбутніх спеціалістів освітньої сфери в цілому та початкової освіти зокрема, засвідчує, що у значній частині студентів переважає утилітарний підхід до професійної діяльності, проблеми освіти не включені в систему особистісних цінностей, не є частиною їхніх моральних переконань. Такий стан речей вимагає посиленої уваги з боку науковців.

Н. Уйсімбаєва розглядає питання розвитку професійної компетентності як шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців. Вона наголошує на тому, що професійна компетентність вмщує теоретичну компетентність практика й практичну компетентність теоретика. Професійна компетентність спеціаліста визначається автором не лише базовими знаннями та вміннями, а й ціннісними орієнтаціями, мотивами його діяльності, розумінням себе та навколишнього світу, сталими взаєминами з людьми, здатністю до розвитку свого творчого потенціалу [27, с. 19]. У структурі виділяє проєктувальний, інформаційний, організаційний, комунікативний та аналітичний компоненти.

На відміну від попереднього дослідника, В. Бондар та І. Шапошнікова розглядають питання технології управління формуванням профе-

сійної компетентності вчителя, визначають дидактико-психологічну компоненту концепції формування конкурентоспроможності вчителя на засадах компетентнісного підходу [7].

Тривалий час досліджувалося питання компетентностей фахівців у цілому, без визначення їх напряму підготовки. Проте останнім часом з'явилися ряд докторських дисертацій із цієї проблематики. Так, Л. Петухова розкриває теоретико-методичні засади формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів (2009), Н. Глузман теоретично обґрунтовує та практично впроваджує систему формування методико-математичної компетентності зазначених фахівців (2011) та ін.

Не менш значущими є роботи на здобуття ступеня кандидата педагогічних наук з окресленої проблематики. Питання формування валеологічної компетентності студентів педагогічних університетів у процесі професійної підготовки розкриває О. Бондаренко (2007), проблема формування екологічної компетентності в майбутніх фахівців знайшла відображення в дослідженнях Н. Олійник (2005), О. Гуренкової (2009), А. Хрипунової (2009) та ін.

У контексті нашої проблематики доцільно відзначити, що заслуговують на увагу й наукові праці російських учених. Так, питання екологічної компетентності в майбутніх учителів початкових класів досліджує Ф. Гайнулова (2004); О. Перфіловою (2007) розкрито питання соціально-екологічної компетентності педагога у професійній освіті; Г. Папуткова (2008) висвітлює проблему компетентісно зорієнтованої екологічної освіти студентів у ВНЗ.

Аналізуючи вищенаведені наукові праці, маємо можливість зазначити, що більшість російських і українських науковців, описуючи структуру компетенції, не виділяє в ній цінності як окрему складову. Проте в розробках зарубіжних учених визначено ціннісний компонент у структурі компетенції. Серед них, наприклад, можна назвати авторів програми “Визначення і відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади” зі скороченою назвою “DeSeCo” [19, с. 8], яка була започаткована в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії й Національного центру Освітньої статистики США і Канади в 1997 р. У цій програмі фахівці намагалися систематизувати й узагальнити досвід багатьох країн з питання визначення ключових компетенцій і відбору педагогічних засобів для їх формування в молоді. Доцільно акцентувати увагу на тому, що в цій концепції певні цінності виступають своєрідними “згустками” відповідних компетенцій, які дають можливість зрозуміти їхню загальну спрямованість.

Отже, у рамках проведеного дослідження використання компетентнісного підходу дає змогу здійснити процес виокремлення конкретних цінностей як структурних компонентів певних ключових компетенцій майбутніх фахівців початкової освіти.

Таким чином, ефективне формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти у процесі професійної підготовки буде здійснюватися через урахування основних положень і принципів ак-

сіологічного, системного, синергетичного, соціокультурного та компетентнісного підходів.

Висновки. На підставі вищевикладеного матеріалу ми здійснили спробу розкрити методологічні основи дослідження проблеми формування соціоприродних цінностей майбутніх фахівців початкової освіти.

У наступних наукових розвідках ми плануємо розкрити концепцію формування соціоприродних цінностей у вищевказаних фахівців.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В.П. Вчитель ХХІ століття – виразник суспільних потреб і замовник часу / В.П. Андрущенко, В.І. Бондар // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. – Вип. 14. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 3–10.

2. Асташова Н.А. Учитель: проблема выбора и формирование ценностей / Н.А. Асташова. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : МОДЭК, 2000. – 272 с.

3. Безбородих С.М. Аксіологічний підхід в системі професійної підготовки майбутніх фахівців початкової школи / С.М. Безбородих // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 4 (215). – С. 124–129.

4. Бех І. Ціннісна сфера сучасної людини в контексті пріоритетів виховного процесу / Іван Бех // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 8–9.

5. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.

6. Блауберг И.В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин. – М. : Знание, 1969. – 48 с.

7. Бондар В. Управління формуванням професійної компетентності вчителя / В. Бондар, І. Шапошнікова // Освіта і Управління. – 2006. – Т. 9 (№ 2). – С. 20–27.

8. Буданов В.Г. Трансдисциплінарне образование в ХХІ веке: проблемы становления / В.Г. Буданов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurduimov.narod.ru/Budanov12.htm>.

9. Вознюк О.В. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О.В. Вознюк. – Житомир, 2009. – 23 с.

10. Гончаренко С. Педагогічний процес з погляду “філософії ХХІ ст.” / С. Гончаренко, В. Кушнір // Шлях освіти. – 2005. – № 1. – С. 2–7.

11. Долинський Б.Т. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до формування здоров’язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Борис Тимофійович Долинський. – Одеса, 2011. – 549 с.

12. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

13. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.

14. Коломієць С.В. Синергетичний підхід до системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / С.В. Коломієць. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/№149/№149p138-141.pdf.

15. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.

16. Кремень В. Освіта в контексті цивілізаційних змін / Василь Кремень // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 2–4.

17. Кузьмина Н.В. Понятие “система” и критерии ее оценки / Н.В. Кузьмина // Методы системного педагогического исследования : учеб. пособ. – М. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1980. – С. 7–45.
18. Мелекесов Г.А. Развитие аксиологического потенциала личности будущего учителя : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Геннадий Анатольевич Мелекесов. – Оренбург, 2003. – 419 с.
19. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О.В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 6–15.
20. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / І.В. Родигіна. – Х. : Основа, 2008. – 112 с.
21. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности / отв. ред. О.Н. Астафьева. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 584 с.
22. Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования : [пер. с чешск.] / Я. Скалкова и др. – М. : Педагогика, 1989. – 224 с. – (Зарубежная школа и педагогика).
23. Слостенин В.А. Психология и педагогика / В.А. Слостенин, В.П. Каширин. – М. : Академия, 2001. – 480 с.
24. Соціологічна енциклопедія / укл. В.Г. Городяненко. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
25. Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн / І. Тараненко // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і наук. редактор) та ін. – К. : Контекст, 2000. – С. 37–40.
26. Ткачова Н.О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія / Н.О. Ткачова. – Луганськ : ЛНПУ імені Т.Г. Шевченка ; Х. : Каравела, 2006. – 300 с.
27. Уйсімбаєва Н. Розвиток професійної компетентності як шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців / Н. Уйсімбаєва // Рідна школа. – 2006. – № 6. – С. 17–19.
28. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55–61.
29. Шахов В.І. Теоретико-методологічні основи базової педагогічної освіти майбутніх учителів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / В.І. Шахов. – Тернопіль, 2008. – 43 с.
30. Kujal V. System vychovyva v delani VCSSR a nektere teoreticke a metodologicke problemy jeno vyzkumu / V. Kujal. – Praha, 1972. – S. 18.

Крамаренко А.Н. Методологические основы исследования проблемы формирования социоприродных ценностей будущих профессионалов начального образования

В статье раскрыты методологические основы исследования проблемы формирования социоприродных ценностей будущих профессионалов начального образования. Акцентировано внимание на аксиологическом, системном, синергетическом, социокультурном и компетентностном подходах в изучении указанной выше проблеме.

Ключевые слова: система; педагогическая система; синергетика; компетентность; компетенции; аксиологический, системный, синергетический, социокультурный и компетентностный подходы.

Kramarenko A. Methodological basis of research of problems of formation of socio-cultural values of future professionals in primary education

In the article methodological basis of research of problems of formation of socio-cultural values of future professionals in primary education. The author focused on the axiological system, synergic and competence approaches in the study of the above problem.

Key words: system, educational system, synergetics, competence, terms of reference, the axiological system, the synergy and competence-based approaches.